

ne repedjen meg?” (Egressy Gábornak); [a csősz] „nem hallgatóság kedviért nyögé / Fáj-dalmait... hisz, ameddig belát, / Alig *vehetni föl* egy-két tanyát.” (Bolond Istók, 1. ének); „Konstantinápolyba jutánk. [...] Egy helyt hét tornyot mutatának: néztem a tájra / S többet háromnál *föl nem veheték*.” (Az elveszett alkotmány, 2. ének).

Költészetünkben az utóbbi Arany-idézetek igéivel teljesen azonos jelentésárnyalatot bizonyító példákat nem találtam, legfeljebb a következőkre lehet azt mondani, hogy a bennük lévő ige értelme közel áll amazok jelentéséhez. Csakhogy ezek is a ’meglát’ fogalomnak a részint konkrét, részint átvittnek is tekinthető ’észrevesz’ jelentésárnyalatát hordozzák: „*Fel sem veszi* a menyecskét / Sem öreg, sem fiatal, / Sem boldog, sem boldogtalan / Sem a főrend, sem az al.” (Kisfaludy Károly: Tátika, Második ének); „*Fel sem vesz* senkit is nagy rártartiságban, / Mintha csak ő volna ember a világban.” (Csokonai: A kevély); „Epopoeámnak meg kívántam adni az aestetica egységet is, hogy a benne lévő egy és simplex actiót az olvasó elméje egyszerre könnyen *felvehesse* és végig láthassa.” (Csokonai: Dorottya, Előbeszéd). Mivel ez utóbbiaknál régebbi hasonló példákat nem találtam, úgy látszik, Arany fellépése előtt nem sokkal jelent meg az igének ez a sajátos ’megláthat’ jelentése, s amint megjelent, viszonylag hamarosan el is tűnt a költői nyelvből. Újabb tájszótárainkban nem, csak a 19. század végén készült Szinnyei-féle Magyar tájszótárban találtam ilyen jelentésben: ’szemmel megkülönböztet, kivesz’. Bizonyára nem véletlen, hogy a példák Arany szülőhelye közeléből valók: „A tüt csak látom a hegyibe, de a tormot (tornyot) sehogy se tudom *felvenni*” (Hajdú m.); „Látom a hódvilágot is, de nem tudom *fölvenni* a minéműségét” (Nagyvárad). Ez arra mutathat, hogy a szóban forgó jelentés nemcsak időben, hanem területileg is korlátozottan volt jelen, Petőfinél sem található meg.

Nemcsak a *felvehet*, hanem a *kivehet* igét is a ’megláthat’ értelemben használja Arany. Az ÉrtSz. ugyan átvitt értelmet tulajdonít az igének ebben az Arany-idézetben: „Oh, édes reményim, tündér palotátok – / Hadd volna az ábránd, csak előttem lenne! / S hadd vonúlna messzebb: követném, követném /.../ Míg csak elmosódó rajzát *kivehetném* / Ott, hol a kerek föld határos az éggel” (Mint egy alélt vándor...), de talán a *kivehet* ige itt is inkább a konkrét ’meglátás’-t jelenti. És ugyanilyen értelmű itt is: „[Toldi] Mégsem szabadulhat Rozgonyi lányátul: / Akármire gondol, az is ott van hátul. / Ha csak a délibáb szűz fátyola lebben: / Már mintha Piroskát *kivehetné* ebben” (Toldi szerelme, 3. ének).

BEKE JÓZSEF

Zalámboló lecsó*. – 1. Ez a bizonyára meglepő szókapcsolat a saját alkotásom. Nem egyszerűen a fantáziám szüleménye, hanem a Magyar Nyelv 2011-es évfolyama első számának etimológiai ihlették. Ott jelent meg BÜKY LÁSZLÓ „(El)zalámbol” (MNY. 2011: 78–81), valamint SZELP SZABOLCS „Egy újabb és egy elfeledett adat a *lecsó* történetéhez” (uo. 81–4) című írása. A két szómagyarázatot valószínűleg a véletlen sodorta egymás mellé, együttes szereplésükben mégis látok valamiféle sorsszerűséget. Közös jellemzőjük, hogy bár merész alapötletüket bőven kifejtik, számos tisztázandó kérdést válasz nélkül hagynak.

Ötletek nélkül természetesen nincs etimológia. Ennél tovább is mehetünk: néha ép-

* A vitacikk kapcsolódik ahhoz a munkálathoz is, amely az MTA Nyelvtudományi Intézetében folyik „Új magyar etimológiai szótár” címen GERSTNER KÁROLY vezetésével, az OTKA támogatásával (azonosító: K 83540).

pen egy-két merész ötlet vagy akár tippelgetés hozza meg a helyes megoldást. Az ötlet azonban önmagában csak addig elegendő, amíg a gondolatok között, esetleg az íróasztal fiókjába vagy a számítógépbe rejtve él. Ha valaki úgy dönt, hogy szófejtési kísérletét a nyilvánosság elé tárja, akkor illene azt alávetnie bizonyos ellenőrző kérdéseknek. Félreértés ne essék: nem azt állítom, hogy minden kérdésre tudni kell a feleletet is, hiszen biztos válasz nem is mindig adható. Az azonban megítélésem szerint szakmai hiba, ha valaki a kérdést fel sem teszi. Egyben szemléleti hiba is lehet ez: a szerző mind az olvasóknak, mind önmagának tartozna azzal, hogy kérdezzen. Természetesen lehetséges, hogy az illető egyszerűen nem ismeri fel azokat a pontokat, amelyeken kérdeznie kellene; ez sem válik dicséretére.

A következőkben előbb BÜKY LÁSZLÓ, majd SZELP SZABOLCS szómagyarázatát tekintem át, elsősorban a fel nem tett kérdésekkel szembesítve őket.

2. BÜKY LÁSZLÓ a TESz.-ből kiindulva igyekszik alaposan körüljárni a dunántúli (ennek bizonyosságaként l. az ÚMTsz.-t is) *zalámbol* 'kószál, kóborol' tájszó eredeztetésének a történetét. Akárcsak a TESz., ő is természetesen és joggal hárítja el az ígének a *zarándok* főnévvel való összekapcsolását (vö. CZF.; NAGYSZIGETHI KÁLMÁN: Nyr. 1890: 471), illetőleg német származtatását (vö. SZARVAS: Nyr. 1890: 473–4). Igaz, a szótár kényszerűen sommás állásfoglalásához képest BÜKY talán kissé jobban is részletezhetné, mi az utóbbinak az akadálya. Én hangtani nehézségeket látok: az egyik a szó belseji *mb* hangkapcsolat ügye (erről l. később), a másik pedig az, hogy szokatlan volna a középfelnémet szókezdet magyarbeli folytatása (vö. MOLLAY, Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. 157–8).

A TESz. szerint a *zalámbol* „Bizonytalan eredetű. Hangalaki felépítését, jelentését tekintve hangutánzó-hangfestő típusú szó lehet”. Az EWUng. lényegében átveszi ezt az állásfoglalást. Ezt BÜKY is helyesen látja, és azt is jól érzékeli, hogy ez a magyarázat csupán jobb híján született, a két szótár által is bevallottan. Érthető, hogy megpróbál helyette meggyőzőbbet keresni. Átsiklik azonban a figyelme azon a fontos részleten, amelyben az EWUng. különbözik az elődjétől: a szó belseji *m* elsődleges vagy inetimologikus voltának kérdésén. Valószínűleg ezzel kezdődnek a bajok.

A TESz.-beli alakváltozatok közül sem a *zarámbul* *r*-je, sem a *zalámpul* *p*-je nem okoz gondot: a szótár is, BÜKY is ennek megfelelően és helyesen kezeli őket. Ugyanez érvényes a BÜKY idézte, 20. század végi *zámbull*-féle variánsokra is. Az ige régebbi szakirodalmában felbukkanó *zarándok* pedig legalább arra jó (ha másra nem is), hogy példázni lehessen vele a szó eleji *sz > z* zöngésülést.

Mint már említettem, hangtani szempontból az igazán lényeges kérdést a szó belseji *m* veti fel. A TESz.-ben és annak nyomán az EWUng.-ban a *zalámbol* ige első adata az 1646-ból (BALLAGI ALADÁR közvetítésével Veréczi Ferentől) idézett, *szalabolo* írásmódú igenévi származék. Ebben tehát nincs meg a nazális, a későbbi alakváltozatokban viszont mindig ott van. Úgy tűnik, ezt az ellentmondást a TESz. sem firtatja, bár akkor, amikor a hangfestő származtatás támogatására a *barangol* és *csatangol* igékre utal, talán a jelentésen kívül a nazális utólagos betoldódására is gondol. Az EWUng. viszont felismeri, hogy elődjétől eltérően nyíltan állást kell foglalnia, ezért megírja, hogy az ige onomatopoeitikus természetét erősítő szó belseji *m* valószínűleg inetimologikus, azaz másodlagos. – A korai alakváltozat és a későbbiek közötti ellentmondást elvileg természetesen a másik irányból is fel lehetne oldani, azt állítva, hogy az első szótörténeti adat denazalizációt vagy

írás hibát mutató hapax. BÜKY szófejtési kísérletéből nem derül ki, hogy ebben a fontos részkérdésben az EWUng. véleményén van-e, vagy inkább az imént felvetett lehetőségek valamelyikére gondol. Fel sem teszi a kérdést, így homályban hagyja.

Hol és hogyan keresi hát BÜKY LÁSZLÓ a *zalámbol* eredetét? NAGYSZIGETHI KÁLMÁN említett cikkéhez (Nyr. 1890: 471) kanyarodik vissza, amelyből kikövetkeztethető a *zalámbol* és a *szalad* összefüggésének a lehetősége.

Mielőtt belemerülnénk a morfológiai (és azokkal együtt újra bizonyos hangtani) részletekbe, érdemes rögtön megnézni, van-e a *zalámbol* és a *szalad* etimológiai összekapcsolásának jelentésbeli akadályja. Ez megint olyan kérdés, amelyet BÜKY, sajnos, nem tesz fel. Talán azért nem, mert – mozgást jelentő igéről lévén szó – egészen természetesnek tartja az igenlő választ. Pedig nem az. A *zalámbol* nem tartozik az aktív szókinccsembe, de a szótári adatok alapján inkább lassú mozgás kifejezőjét sejttem benne, míg a *szalad* gyors mozgást jelöl. Azt nem merném mondani, hogy ez kizárja az összefüggésüket, de mindenesetre elgondolkoztató. – Az is igaz viszont, hogy Verécsitől (BALLAGI ALADÁR nyomán) BÜKY a TESz.-belinél nagyobb szövegkörnyezetet közöl (MNy. 2011: 78), és az a *zalámbol* gyorsabb mozgásként való értelmezését is megengedi.

Az összekapcsolás morfológiai oldalát illetően BÜKY ellentmondásos és homályos gondolatmenete nem könnyíti meg az olvasó dolgát. A saját elképzelésének bemutatását a „*szalad* igéből való származtatás” kifejezéssel kezdi. Ebből arra következtethetnénk, hogy szerinte a *szalad* a *zalámbol* alapszava, vagyis a *zalámbol* ige a *szalad*-ból képződött. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. BÜKY ugyanis a lényegre törő kérdést (Mi a két ige etimológiai-alaktani viszonya?) mellőzve MÉSZÖLY nyomán (vö. Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Tankönyvkiadó, Bp., 1956. 189) fejtegetésbe kezd az *-m* képző és az *-m* + *-d* képzőkapcsolat történetéről, és így jut el vele a *szalad* : *zalámbol* kapcsolathoz: „A *szalad* ige **szal-* tövéhez szintén helyeződhetett az **-smδδs*, **-šmδδš* képzőkettős, amelynek mindkét tagja eredetileg valamely cselekvés többszöri, egymást követő végrehajtását jelölte, vagyis gyakorító képző: ([!]**szalδ-smδδs* > **szal-smδδs*. Ez az alakulat – minthogy a képzők jelentésalakító szerepe csökkent – kaphatott *-sl* igeképzőt, amely az ősmagyarban gyakorító, mozzanatos és műveltető szerepű igeeket egyaránt képezhetett, mint más ősmagyar igeképzős derivátumok is (**szalδsmδδs-ls*). A **szalδsmδδs-ls* alakból levezethető a *szalandol* ~ *zalandol* ~ *zalambol* ~ **szalabol* (*szalándol* ~ *zalándol* ~ *zalámbol*) alakulat” (BÜKY: MNy. 2011: 79).

Bocsánatot kérek, amiért teljes egészében idéztem ezt a levezetést, de tartalmi tolmácsolására képtelen lettem volna, hiszen tele van homályos, nem meggyőző és hibás részletekkel. Nézzük sorjában: – Nem tudom, a veláris *tő* után mi értelme van a palatális képzőváltozat említésének. Hozzáteszem: ez nem kifejezetten hiba, csak egyszerűen felesleges, nem logikus. – Mit értsünk a képzőkettős mindkét tagján: a veláris és a palatális változatot-e, vagy pedig az *-m* és *-d* elemeket? Az első esetben nincs értelme a funkcióazonosság hangsúlyozásának, hiszen az természetes; a második értelmezés viszont alaptalanul tulajdonítana az *-m* képzőnek gyakorító szerepet. – A MÉSZÖLY-féle példaszó (*futamodik*, *folyamodik*, *iszamodik*, *élemedik*) nem szoktak funkcióerősítő *-l* képzőt kapni. A feltételezett **szalδsmδδs* miért kapott volna? – A „mint más ősmagyar igeképzős derivátumok is” részletnek abban a szöveg- és mondatkörnyezetben, amely tartalmazza, semmi értelme. – Nem kapunk semmiféle magyarázatot arra, hogy a kikövetkeztetett váltakozó alakok közül egyesekben hogyan és miért jelenik meg az *n*, illetőleg az *á* elem. (Erre a kérdésre még

visszatérek.) – Még kérdés formájában sem esik szó arról, hogyan kerül a képbe a *zalámbol* *b*-je. A $d > b$ változás vagy a $d \sim b$ váltakozás egyáltalán nem szokásos; ha BÜKY tudna ilyenről, azt jeleznie kellene. – Félig technikai, félig tartalmi ügy: a kikövetkeztetést jelölő csillag használata nem mindenhol következetes, nem is mindenütt logikus.

Cikke következő oldalán BÜKY így summázza a levezetését: „Mindenesetre az ige olyan morfológiai alakulásmóddal jött létre, amilyennel eddigelé más példa nem adódott” (MNy. 2011: 80). Valóban nem adódott, de ennek oka nem a levezetés friss szemlélete, hanem megalapozatlan és félresiklott volta.

A morfológiai nehézségeket látva érdemes azt is megvizsgálni, hátha csak ezek okozák a bajt, és maga az alapötlet, a *szalad* és a *zalámbol* összekapcsolása jó. Lehetséges ez? Elvben az volna, annak a feltételezésével, hogy a *szalabol* (> *zalámbol*) nem a *szalad* leszármazottja, hanem annak a testvére, vagyis ugyanúgy a *szal-* tö közvetlen származéka, mint amaz. (Talán NAGYSZIGETHI is erre gondolt.) A hipotézis mérlegeléséhez célszerű egyrészt PAPP FERENC szövegmutató szótárának (= VégSz.), másrészt BENKŐ LORÁND monográfiájának (A magyar fiktív [passzív] tövű igék. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984.), közelebbről az ottani képzőmutatónak (197–201) a segítségét igénybe venni. A böngészés azonban a feltételezést nem erősíti meg: a *-d* : *-bol* szembenállás egyáltalán nem szokásos a fiktív tövű igecsaldók körében.

Megígértém, hogy visszatérek az *n* és az *á* felbukkanásának kérdésére. – BÜKY a cikkben itt-ott mindenféle indoklás nélkül *zalánbol* formában emlegeti az igét, holott a címben és többnyire a szövegben is a *zalámbol* alakot használja. Véleményem szerint az *n*-es forma nem valódi alakváltozat (nem véletlenül mellőzi a TESz. és az EWUng.!), hanem szótárírói hiperkorrekt csinálmány. A jelek arra mutatnak, hogy KRESZNERICS FERENC-től (Magyar szótár gyökérrenddel és deákozáttal. Buda, 1831–1832.) ered, és tőle vette át a CzF. – A *zalámbol* szakirodalma nemigen szentel figyelmet az *á* kérdésének, vagyis annak, miért hosszú a második szótag magánhangzója. Erről a TESz. és az EWUng. szintén hallgat, vélhetőleg úgy gondolva, hogy a jelenség „belefér” az ige onomatopoeikus természetébe. Talán még a SZARVAS-féle német magyarázat indokolja leginkább az *á* megjelenését, de láthattuk, hogy az más okokból nem fogadható el. Be kell vallani tehát, hogy az *á* kérdése egyelőre megoldatlan.

Másféle ellentmondás is akad még BÜKY cikkében. Ezt írja: „A szóföldrajzi szempontból dunántúli tájszó gyanánt számon tartott *zalánbol* [!] ige éppen az ónodi születésű prédikátor nyelvéből származó adat miatt talán nem is kapcsolható kizárólag a korabeli dunántúli nyelvjárásokhoz” (MNy. 2011: 79–80), néhány sorral lejjebb pedig azt állítja Verécziről, hogy „születési helye nem ismeretes” (80). Ugyanakkor az igről még néhány sorral lejjebb ezt olvashatjuk: a *zalánbol* [!] nagyjából kialakulásának helyén maradt használatos” (80). – Ezek alapján nehéz megállapítani, kiről és miről mit higgyünk. Az valóban érdekes, hogy Veréczit a BÜKY által felkutatott nyelvi életrajza egyáltalán nem köti a Dunántúlhoz, de ennek szerintem nagyobb jelentősége csak akkor volna, ha a *zalámbol* igrének további adatai is előkerülnének a Dunántúlon kívülről. A jelenlegi ismereteink szerint kézenfekvőbb és kevésbé kockázatos annak a feltételezése, hogy Veréczit mégis valamiképpen a Dunántúlról ismerte meg a szót, mint hipotézist gyártani az ige hajdani nagyobb elterjedtségéről.

Összegezve: BÜKY LÁSZLÓ szófejtési kísérletét véleményem szerint az ismertett okokból nem fogadhatjuk el. A *zalámbol* eredetének ügyében a legjobb megoldást

egyelőre még mindig a TESz. magyarázata, pontosabban annak az EWUng. által javított változata kínálja.

3. Öröndetes, hogy az EWUng. megjelenése után többen is hasznos és érdekes adatokkal járultak hozzá a *lecsó* szótörténetének feltáráshoz (HOLLÓS: MNyTK. 206. 1996: 41; TÓTH: MNy. 2003: 474–7, 2007: 206–8; MÁRTONFI: MNy. 2007: 205–6). HOLLÓS ATTILA monográfiájának részlete, valamint TÓTH SZILÁRD cikkei azért is nagy elismerést érdemelnek, mert egyúttal feltérképezték a magyarból kiinduló *lecsó* szó átkerülését más nyelvekbe. MÁRTONFI ATTILA pedig megszívlelendő tanácsot is adott a szótörténet bűvárainak: „Általánosabb tanulságként pedig levonhatjuk, hogy értékes nyelvtörténeti adatokra lelhetünk a tömegkultúra kevésbé becsült műfajaiban is, mint amilyenek például a szakácskönyvek és a slágerszövegek” (MNy. 2007: 205). A gasztronómiai szakirodalom nyelvészeti szempontú feltáratlanságát és rejtett értékeit TÓTH SZILÁRD írásai is kiemelték.

Az említettekhez csatlakozott SZELP SZABOLCS egy újabb szótörténeti adatnak a felfedezésével, másrészt egy elfeledettnek a felelevenítésével. Az új adatot az is rokonítja a TÓTH-tól és MÁRTONFI-tól származókkal, hogy szintén szokatlan nyelvtörténeti forrásból, egy kereskedelmi szerződésből való. A felfrissített adatot pedig HORVÁTH SÁNDOR diósjenői (Nógrád megye) tájszólistája tartalmazza: „*lěcsō, lěcsō* = zöld paprika paradicsommal” (MNy. 1914: 43).

Ha SZELP SZABOLCS megelégedett volna a szótörténeti munkával, akkor csakis elismeréssel és hálával gondolnék a cikkére. Sajnos azonban nem tudott ellenállni az etimologizálás kísértésének.

Szófejtését így kezdi: „Az újonnan előkerült (vagy ismét felfedezett) adatunk földrajzi eredete továbbgondolásra késztet az etimológiával kapcsolatban is, mert a *lěcs-* »hangutánzó tő«-ből való eredeztetésnek (MIKESY SÁNDOR: MNy. 1949: 323–4), habár nem lehetetlen, azért legalábbis gyanút, kétségeket kell keltenie bennünk” (SZELP: MNy. 2011: 83). – Azt, hogy „kell”, erős túlzásnak érzem. Miért kellene? Inkább azt tartanám meglepőnek, ha bárki, aki látott és evett már lecsót, úgy gondolná, hogy az étel neve nem származhat olyan töből, amely a *locso* családjába tartozik. Hogy ebben az esetben a (kötelező etimológusi óvatosságnál erősebb) kételkedés nem eleve természetes reakció, azt jól mutatja, hogy a TESz. és az EWUng. biztosként vette át MIKESY eredeztetését. SZELP elmulasztja ennek a megemlítését, mint ahogy azét is, hogy az EWUng. a lényegret megtartva finomította, pontosította a származtatás részleteit.

Nem tudhatjuk, miért és mióta kételkedik SZELP SZABOLCS a MIKESY-féle magyarázatban. Mindenesetre talált helyette másikat: egy internetes fórumról, egy Sir Mauk álnévű laikustól kölcsönözve. SZELP útmutatása (MNy. 2011: 83) nyomán felkerestem a lelőhelyet, és ott az eszmecsere említett résztvevőjétől (2010. 03. 23. keltezéssel) a következő hozzászólást olvashattam: „Én aki gyerekként némi tót keverék nyelvet is felszedtem, meg voltam eddig győződve, hogy a *lecsó* a »*selicso*« (igazából *všeličo* = sok minden, mindenféle) szóra vezethető vissza. Kicsit még mindig úgy gondolom” (a MNy. tipográfiájához való közelítéssel idézve). – Sir Mauknak természetesen joga van ehhez a vélekedéshez. Ő csak egy fórumos eszmecsereben osztotta meg partnereivel a benne rögzült benyomást, elképzelést. Az már valamivel aggasztóbb, hogy ezt a vélekedést az internetes „Bűvös szakács” blog (http://buvosszakacs.blog.hu/2010/08/18/lecsó_27) majdnem a MIKESY-féle, a TESz.-be

és az EWUng.-ba is átvett származtatás rangjára emelve közölte. Az igazi baj azonban az, hogy SZELP a Magyar Nyelvbe is átültette, voltaképpen kritika nélkül.

SZELP SZABOLCS ugyanis így reagál a Sir Mauk-i gondolatra: „Előfordulhatna, hogy ez részéről csak népetimológiai belehallás, de az első adatunk nógrádi!” (MNy. 2011: 83). Majd Diósjenő (feleslegesen pontoskodó) lokalizációja után így folytatja: „Az ekkor még (1914-ben) nyilvánvalóan nem országos elterjedtségű, hanem regionális tájszói előfordulása arra int minket, hogy a beleérzett etimológiát ne vessük el minden további nélkül, s arra, hogy számoljunk vele! Egy magyar ajkon *selicsó*-nak hangzó szlovák szóból igen könnyen elképzelhető a *se*- tagadónak vélt előtag elvonása, és szemantikai szempontból is jól értelmezhető a mindenféle nyári zöldségből összerottyantott étel elnevezése. Fontos adalék az is, hogy a népnyelvi szó lejegyzése zárt *ě*-t közöl” (i. h.).

Az idézett gondolatsor véleményem szerint arra vall, hogy SZELP kritikai érzéke meglehetősen sajátosan működik. MIKESYnek az alapos, adatokkal jól alátámasztott szófejtését egyetlen laza mozdulattal lepöcköli a színről, a laikus felvetés megalapozatlanságát viszont nem érzékeli. Igaz, ahhoz, hogy érzékelje, fel kellene tennie néhány fontos kérdést, és az sem ártana, ha megnyugtató választ tudna adni rájuk.

Kezdjük Sir Mauk nyelvhasználatával! Milyen az a „némi tót keverék nyelv”? Alapjában véve magyar beszéd belekevert szlovák elemekkel? Alapjában véve szlovák beszéd belekevert magyar elemekkel? Esetleg valami más? Ezt azért volna jó tisztázni, mert enélkül még a szlovákból való származtatást komolyan véve sem tudnánk megmondani, tulajdonképpen ki adott (szlovák szóból eredő) nevet az ételnek: a magyarok vagy a szlovákok?

SZELP SZABOLCSnak tökéletesen igaza van abban, hogy egy 'mindenféle' jelentésű szó elvileg igen alkalmas a lecsó megnevezésére. Az általa felkarolt származtatási ötletet támogatná, ha a szlovák *všeličo* szónak volna 'lecsó' jelentése. STELCZER ÁRPÁD és VENDÉGH IMRE „Szlovák–magyar kéziszótár”-a (Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.) szerint azonban ennek csak névmási szófaja van, 'sok minden' jelentéssel. (A fordított irányú szótár – CHRENKOVÁ–HAMZOVÁ–STELCZER–TANKÓ, szintén Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. – ugyanerről tanúskodik.) Az is ellentmond a SZELP képviselte ötletnek, hogy az ÚMTsz. tanúsága szerint a magyar nyelvjárásokban egyáltalán nincs *selicsó*. (Ezzel nem Sir Mauk állítását akarom kétségbe vonni, csak azt kívánom jelezni, hogy az alkalmi kódváltásoknál meggyőzőbb tanúja volna az átvétel irányának egy valódi jövevényszó.) – Ha már az ÚMTsz.-nél tartunk, szeretném felhívni a MIKESY véleményében kételkedők figyelmét ezekre a címszavakra: *lecsedék*, *lecseg*, *lecsege*, *lecses*, *lecskes* stb. – Ami pedig a SZELP gondolatmenetében felbukkanó „összerottyantott étel” kifejezést illeti, azt akár freudi elszólásként is értékelhetjük: úgy látszik, a lelke mélyén ő sem vetette el egészen a hangutánzó töből való kiindulást...

A legfontosabb kérdés, amelyet SZELP SZABOLCS a saját gondolatmenetével kapcsolatban nem tesz fel, és amelyre választ sem kapunk, ez: mi motiválhatta a népetimológiát, a *se* elem elhagyását? A népetimológia köztudottan nem más, mint értelmesítés, vagyis olyan művelet, amellyel a beszélő a maga számára az anyanyelvén értelmezhetővé tesz egy idegen nyelvi hangsort. Bevallom, nem értem, mit nyertek volna a magyarok a *se* elhagyásával, hiszen az továbbra is érthetetlen szórészt eredményez. Mi indokolná az 'is nem licsó' → 'licsó'-féle tagolást és műveletet, ha se előtte, se utána nem tudjuk, mi az a *licsó*? Aggályom eloszlátására esetleg fel lehetne hozni azt az érvet, hogy Sir Mauk is efféle népetimológiát hajtott végre. Csakhogy az ő eljárása nem egészen klasszikus (spon-

tán) népetimológia, hanem inkább metanyelvi természetű népi (laikus) etimologizálás. Ha egy magyar nagyjából a Sir Mauk-i szinten állt a szlovák nyelv ismeretében, akkor már túlságosan képzett lehetett a spontán népetimológiához. Mire gondolhattak (volna) a *se* „kivonásakor” azok, akik (hozzá hasonlóan) tudták, hogy a szlovák szó ’mindenfélé’ jelentésű? – SZELP szerint „igen könnyen elképzelhető a *se*-tagadónak vélt előtag elvonása”. Nekem bizony ez nem könnyű, sőt kifejezetten nehéz. Nyilván megkönnyítené a dolgot, ha SZELP analógiaként egyetlen hasonló (de biztos!) esetet is említene a *se* elhagyására. Ennek és a bővebb kifejtésnek a hiányában gondolatmenetét a következő levezetés logikájához érzem nagyjából hasonlóknak: a *lő* ige a *sellő* főnévből való elvonás eredménye a *se* elem elhagyásával, mivel (szerintem hozzá kell fűzni az indoklást!) a halfarkú hölgyek nem szoktak löni.

Nincs rendben az sem, hogy a *selicsó*-ból a *se* elem vélt elhagyása után *licsó* marad, és nem *lecsó*. Miért lehet a magyarban mégis *lecsó*, és miért nincs nyoma a *licsó*-nak? SZELP ezt a kérdést sem teszi fel. Feltételezem azonban, hogy ezt a nehézséget véli áthidalni ezzel a sokat sejtető, de teljesen kifejtetlenül hagyott megjegyzéssel: „Fontos adalék az is, hogy a népnyelvi szó lejegyzése zárt *ë*-t közöl.” SZELP ezzel arra célozhat, hogy az *ë* viszonylag közel áll az *i*-hez. Ha azonban úgy gondolja, hogy ez erős érv a szlovákból való származtatás mellett és a hangutánzó töből való ellen, akkor tévedésben van. A *lecsó* a köznyelvben is *ë*-zű szó (l. pl. ÉrtSz., RagSz.), persze csak azok körében, akik ezt a hangot egyáltalán ejtik. (Magam sem vagyok *ë*-zű, de a *locsog*-gal való összefüggés alapján már a szótári ellenőrzés előtt eltaláltam, hogy a *lecsó* *ë*-zű szó.) Mivel a Diósjenőn gyűjtő HORVÁTH SÁNDOR (más adataiból is láthatóan) ismerte az *ë* hangot és jelét, igencsak meglepő volna, ha nem *lēcsó* állna a jegyzékében; nincs okunk emiatt az ételnév szlovák származására gondolni.

A jegyzékbeli jelentésmegadás (’zöld paprika paradicsommal’) mind gasztronómiai, mind nyelvészeti szempontból meglehetősen pontatlannak tűnik, de azt hiszem, ez a lényeg nem érinti. Nem gondolnám, hogy a ’lecsó’-tól eltérő jelentésről volna szó, és láthatólag SZELP is úgy tekinti, hogy voltaképpen ez a jelentés áll előttünk.

Azt hiszem, az adat ténylegesen nyelvjárási voltában is egyetérthetünk vele. Bevallom, először megkísértett a gondolat, hogy talán csak a gyűjtő minősített a saját tájékozatlansága miatt tájnyelvinek egy aránylag széles körben ismert, köznyelvi jellegű szót. Valószínűleg igaza van azonban SZELPnek (MNY. 2011: 83) abban, hogy ebben az esetben nem maradt volna el a szerkesztői kiigazítás. Szintén az adat nyelvjárási jellegét mutatja a köznyelvben később is, ma is ismeretlen *lēcső* variáns.

Ez a palatális változat sokkal jobban támogatja a MIKESY-féle eredeztetést, mint a SZELP képviselte véleményt. A *lēcső* : *lēcső* pár arra mutat, hogy a végződést magyar morfémának (kicsinyítő vagy igenévképzőnek) lehet minősíteni, bár elvileg természetesen nincs egészen kizárva az sem, hogy jövevényszónak keletkezzék ilyen variánsa. – A *lēcső* változat felhívja a figyelmet arra a hiányosságra, hogy sem MIKESY, sem a TESz., sem az EWUng. nem próbálja megmagyarázni, miért járult a *lecsó* forma esetében veláris képző a tőhöz. Bár ez a kérdés egy-két mondatot mindenképpen megérne, talán egyszerűen arra gondolva mellőzik az érvelést, hogy az illabiális palatális tövek némelyike nemcsak megtűri a veláris képzőt, hanem jellemzően azt veszi magához; ilyen képzés eredménye például az *Erzső* becenév, illetőleg az onomatopoetikus *cic* macskahívóból származó *cica*.

Térjünk vissza a nyelvjárási adat(pár) felbukkanásának helyéhez! SZELP szerint „Északi megjelenése a szlovák hatású, mondhatjuk, palóc eredetű etimológiát támogatja” (MNY.

2011: 84). Vele szemben úgy gondolom, hogy az elszigetelt nyelvjárási adat lelőhelyének a *lecsó* szó származására nézve semmiféle bizonyító ereje nincsen. Hogy jelentősége legyen, ahhoz kétféle feltételnek kellene teljesülnie: 1. szükség volna további adatokra az adott időszakból és régióból, de úgy, hogy máshol a szónak ezzel együtt továbbra se legyen megközelítőleg akkori nyoma; 2. szükség volna nem laikus spekulációval, hanem valódi, alaki és jelentésbeli szempontból is megfelelő adattal vagy adatokkal megtámogatott szlovák etimológiára. Egyik feltétel sincs meg.

„Felettebb valószínűnek tűnik – írja néhány sorral lejjebb SZELP –, hogy az ipari termelés keretében, egy (ez esetben nyilván észak-magyarországi illetőségű) konzervgyár márka- vagy termékneven keresztül terjedhetett el a név az ország városi fogyasztói között.” Ehhez csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy a konzervipari terméknevek valóban lehetett effajta szerepe, az észak-magyarországi konzervgyárakra vonatkozó megjegyzés viszont a mítoszképzés kategóriájába tartozik. Hosszasan lehetne élcelődni rajta, de nem teszem.

Összegezve: A SZELP SZABOLCS által felkarolt laikus ötletet a cikk szerzőjének szótörténeti érdemeit elismerve sem fogadhatjuk el. Semmi okát nem látom annak, hogy a *lecsó* szó eredeztetésében MIKESY SÁNDORNak a TESz.-be is átvett és az EWUng. által finomított etimológiáját elvessük. – Hadd fűzzek viszont ehhez az etimológiához egy szótörténeti kiigazítást! A TESz. (és annak nyomán az EWUng.) a *lecs* tövet mint lexémát ’szétfőtt főzelék’ jelentéssel 1903-ból adatozza. Sajnos, a szótárak figyelmét elkerülte, hogy MIKESY a *lecs* ’szétfőtt főzelék, elfőtt növényétel’ szót SZINNYEI JÓZSEF tájszótárából (MTsz.), tehát korábbi idézi. SZINNYEI segítségével azonban még messzebbre, az ő forrásáig is visszamehetünk: a HUNFALVY PÁL szerkesztette Magyar Nyelvészet folyóirat 6. évfolyamáig, 1861-ig. Ott jelentek meg LÖRINCZ KÁROLY háromszéki nyelvjárási adatai; a 337. oldalon ezt találjuk közöttük: „*lecs*: elfőtt ázalék”; vö. még: *lecskáposzta* ’lucskos káposzta, zagyván főtt káposzta’ (i. h.).

4. A két áttekintéssel azt kívántam szemléltetni, hogy ellenőrző kérdéseket fel sem téve nem volna szabad az etimológiai ötleteket a nyilvánosság elé tární.

HORVÁTH LÁSZLÓ

A kullancs elnevezései a nyelvjárásokban. A kullancs (*Ixodes ricinus*) nem tartozik a magyar etnozoológiában kitüntetett állatok közé, pedig erdőkben, vadjárta helyeken gyakori. Emlőskön él mint vérszívó. Szúrása nemcsak kellemetlen, hanem gyakran betegséget (enkefalitisz, Lyme-kór) is terjeszt. 1615-ig nem tudni, hogy mi volt a kullancs magyar neve, ha volt egyáltalán. A bizonytalan – valószínűleg szláv – eredetű *kullancs* szó köznévként csak 1615-től adatozható. A mai nyelvjárásokban több alakváltozattal ismert (*kalláncs*, *kollancs*, *kolláncs*, *kulláncs*), újabban az egész nyelvterületen elterjedt szó (ÚMTsz. 3: 629; SzamSz. 562: *kollancs*; KiskSz. 153: *kullancs*; BüssTsz. 135: *kulláncs*; ide szokás sorolni a csángó *kilijcs* szót is: CsángSz. 78, az utóbbi átírásán radikálisan egyszerűsítettem). Fő riválisa a már egyértelműen szláv jövevényszó *paklincs* volt (MTsz. 2: 60, *paklincs* [Kiskunhalas], *pákullancs* [Mátyusfölde, Tallós] változatokban), amely azonban ’kullancs’ jelentésben még később, 1789-ben fordul elő először. A *paklincs* ’kullancs’ jelentésben újabb gyűjtésekben is szerepel (például PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS, Székely szójegyzék. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvi-